

ДІАЛЕКТНІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ В ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ ЯК ДЖЕРЕЛО ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ СТУДІЙ

У статті на матеріалі художніх текстів Л. Мартовича, В. Стефаніка, Г. Хоткевича, М. Черемішини описано лінгвокультурологічну специфіку діалектних фразеологічних одиниць, проаналізовано їх національно-культурні компоненти.

Ключові слова: фразеологізм, діалектна фразеологічна одиниця, художній текст, лінгвокультурологія, культурно-національна конотація.

Сучасний світ характеризується намаганням народів «визначити власне обличчя, глибше пізнати національний дух, менталітет, культуру, мову» [6, с. 33]. Осторононь цих процесів не залишається лінгвістика, тому наприкінці ХХ століття в науці про фразеологію з'явився новий підхід у розумінні значення фразеологічних одиниць (ФО) в житті спільноти. Як закономірність серед дослідників сприймається той факт, що останні роки позначені зростанням зацікавленості проблематикою взаємодії таких двох феноменів життєдіяльності людини, якими є мова й культура; до того ж, перша виступає одним з проявів другої. Лінгвокультурологічний підхід у фразеології будується на тому положенні, що культура втілює свій ціннісний зміст у мові як найбільш універсальному засобі визначення світу; мова сприяє збереженню і трансляції загального запасу культурних цінностей. Тому в лінгвокультурології загальновизнаною є думка про те, що саме фразеологічний склад мови найбільш яскраво відбиває риси народного світобачення.

Питання лінгвокультурної специфіки мовних одиниць, зокрема їх актуалізації у фразеології, знайшли відображення в працях М. Ф. Алефіренка, В. В. Жайворонка, М. Л. Ковшової, В. А. Маслової, В. М. Мокієнка, О. О. Селіванової, В. М. Телія, В. Д. Ужченка та ін.

Актуальним залишається вивчення діалектної фразеології, оскільки вона є «засобом відображення в мові національної специфіки, носієм елементів, що у значній різноманітності і повноті характеризують етнічну картину світу» [5, с. 52]. Діалект – це той складник національної мови, у якому чи не в первозданному вигляді збереглися психологічні та культурні особливості певного етнічного угруповання, в усій повноті виражається дух нації, що, власне, і є її самобутністю. Саме цим, напевне, можна пояснити тенденцію в усьому світі до пошуків діалектів, і, відповідно, посилюється інтерес мовознавців до проблем, пов'язаних з діалектами: «У розмовній мові народу є те, що живе тепер, те, що відмирає (реліктові риси), і те, що народжується, виявлене більшою або меншою мірою» [3, с. 4]. Основне завдання лінгвокультурологічного напрямку дослідження діалектної фразеології – виявити способи та засоби відтворення «мови» культури в змісті діалектних фразеологічних одиниць (далі ДФО). За словами В. Телія, фразеологія – це «дзеркало, в якому лінгвокультурна спільнота ідентифікує свою національну самосвідомість» [8, с. 9].

Мета статті – описати лінгвокультурологічну специфіку ДФО в художніх текстах. Джерелом дослідження послуговували твори Л. Мартовича, В. Стефаніка, Г. Хоткевича, М. Черемшини.

Художній текст як образна модель світу є невичерпним джерелом інформації про культурно-історичний досвід народу, конденсатом культурної пам'яті (традиції), яка відкладалася у свідомості народу. Пізнання культурної історії народу через мову художньої літератури досить продуктивне, оскільки в кожному питомому народному слові закладено образ, який своїм корінням часто сягає народної міфології. За О. Потебнею, образ слова – це його знак, символ, звідки постає уявлення, внутрішня форма [2, с. 84].

У народній мові черпали красу і силу слова кращі українські письменники. Саме в ній відбито характер народу, спосіб його мислення, його релігійні й міфологічні уявлення, народні звичаї та традиції, які склалися протягом багатьох століть і освячені віками. У народних звичаях тісно поєднано староукраїнську дохристиянську та християнську культури. Легше всього зрозуміти та пояснити культурний аспект тих ДФО, у значенні яких велику роль відіграє денотативний аспект. Студі можна віднести ДФО, компонентами яких є назви предметів національної культури: *присів гайдюка* (гайдук – народний танець; присядка в танці [1, с. 43]), *аркана пішла* (аркан – гуцульський чоловічий танець [1, с. 18]). Український народ протягом століть створював самобутню культуру, яка відбиває його багатогранне життя. Одним із найцінніших скарбів є танцювальне мистецтво. У побутових танцях відображаються істотні риси українського народу: волелюбність, героїзм, завзяття, винахідливість, дотепність тощо: *Аді, видите, їмостечки, я діправди чуюся легким, але однако траба би мені це зо три скрипці та й з десять флюяр, аби я присів гайдюка на підлозі* (Черемш., с. 200); *Іноді чоловік ще такий легкий, що й аркана пішов би* (Черемш., с. 200).

Щодо традицій, звичаїв, обрядів та ритуалів, то вони у своїй першооснові належали до релігійно-магічних явищ, оскільки люди вірили, що за їх допомогою можна отримати бажаний результат. Скажімо, щоб досягнути поставленої мети, люди просили за це в Бога за допомогою молитов: *Стали бадіки хреститися та дякувати госпідкові, що полегшив їм їх неволю, зіслав їм надію, як веселичку на небі* (Черемш., с. 154); – *Молися за мене, най мене бог хоронит, най мене направит на ліпший розум, бо ти спечу у вогні, як пацюка, бо меш три дні попів за своїм богацтвом згортати* (Стеф., с. 133).

За звичаями розпізнається народ не тільки в сучасному, а і в його історичному минулому. У давнину широко побутували різні народні повір'я і пов'язані з ними звичаї, шептання-примовляння, угадування, віщування, ворожіння... Таке своєрідне втілення світовідчуття і світосприймання наших предків у рухи і дії, сповнені чарамі первинної народної поезії, пісні, сміху, природного гумору, дотепу, жартів, служило зміцненню взаємин між людьми, виробленню своєрідного тлумачення зв'язку людини з природою. З поховальними обрядовими діями пов'язана ДФО *сходитися на грушку* (грушка – ігри при небіжчикові (переважно молоді [1, с. 49]): *Легіні і дівчата сходилися на "грушку" / Ужлякали коло тіла, відшпінтували молитви, а потому борзо смуток скидали і в хорамах гралися жмурка...* (Черемш., с. 65). Отже,

«з правіку давнього ховаються гуцульськими присілками давні звичаї справляти веселі ігри та забави біля померлого... Бо ж за померлими годиться плакати, жаліти, добрі вчинки згадувати, а тут все навпаки. Найбільші сміхотворці й дотепники влаштовують ігри-забави, щоб веселість царила в хаті прощання, щоб небіжчик легко й весело ступав “у потойбічне життя” до своїх предків...» [4, с. 241-242].

Формування фразеологічного фонду кожної мови безпосередньо залежить від обставин історичного, культурного соціального розвитку суспільства, від особливостей матеріально-побутового та духовно-звичаєвого життя народу. Переважне число діалектних фразеологізмів, засвідчених письменниками, становить їх виразну територіальну ознаку та вказує на реалії життя народу, принаймні для вказаного часу, оскільки ці ДФО вживаються рідко або й зовсім не вживаються, наприклад: *ходити льонтом* «Тинятися без діла» [1, с. 116]: *Сім неділь без одної ходить уже малий Юра Пріймаків льонтом, і ніхто його не питає, чи їв він, чи спав, чи має сорочечку* (Черемш., с. 70).

Фразеологізми формувались як віддзеркалення повсякденних побутових турбот, соціальних взаємовідносин людей. До таких можна віднести наступні ДФО: *бути в супрязі, тримати сербус, іти / піти (пускати, викликати) на бубен (бубень), іти в дат, іти на симбрілю (цимбрилю)* та ін.

ДФО *бути в супрязі* пов'язана з важким життям народу, з необхідністю вижити за таких умов, коли треба були певним чином працювати на землі, здобуваючи собі їжу. Під час таких робіт виявлялися найкращі риси людини: доброзичливість по відношенню до сусідів, чесність. Це була своєрідна перевірка людини на порядність, взаєморозуміння. *Супруга* – супряж, спільна робота однокілних селян своїми кіньми. ДФО *бути у супрязі* «Бути у спілці при виконанні сільськогосподарських робіт» [7, с. 533]: – *Усе знаю, бо я з її дедом у супрязі був / Шістнадцять рік я був з її дедом у супрязі, щороку я те поле орав, але сварні ніякої не було* (Март., с. 62-63).

ДФО *іти / піти (пускати, викликати) на бубен (бубень)* означає те, що під час продажу речей з торгів били в бубон, щоб скликати покупців. Подана ДФО пов'язана з тривожними хвилинами в житті людей. Удари в бубон сповіщали селянина про біду, про те, що він залишається без майна, а найголовніше – без землі та свійських тварин, що майже співпадало із загибеллю людини, оскільки одвічна мрія селянина – мати власний наділ, власне поле. Душа українця хліборобська, тому споконвіку він працює на землі. Лишитися без землі означало для селянина втратити сенс життя. У гуцулів спостерігається особливе ставлення до землі та свійських тварин, бо «весь добуток гуцула в маржині. Без неї гуцул ніщо, з нею – все» (Хотк.-2, с. 31): *Запіз у банок, рат не поповнив; та не пішло все господарство на бубен / Пішло* (Март., с. 35); *Спит на присні та крізь сон гукає: аді, аді, вже ліцють, вже б'ють печытки, вже на бубень викликають* (Стеф., с. 81).

Побутові проблеми з життя селян письменники трактують у зв'язку з соціальними обставинами, які зумовили те чи інше явище. Люди часто були змушені продавати землю, оскільки були неспроможні віддати борги, можливо тому виникла ДФО *пустити на ліцитацію* (ліцитація – аукціон) «Виставити майно на продаж» [7, с. 263]: *Він не платить далі, а я хочу пустити ґрунт на ліцитацію* (Март., с. 33).

Письменники в своїй творчості відобразили соціальне й національне гноблення, безправ'я і темного селянства, що страждало й віками мріяло про землю, тугу за кращим життям, надію на краще майбутнє: *Вони двигали на собі необтесаний і тягезкий ярем мужицького багатства, котре ніколи не дає ані спокою, ані радості ніякої* (Стеф., с. 124) – пор.: *тягти ярмо* «1. Працювати на когось; 2. Важко, безрадісно жити» [9, с. 907]; – *Ви хочете всі наші діти, що в школах вчуться, зогноїти по криміналах, аби потім мужиків запряги в ярем* (Стеф., с. 244) – пор.: *запрягти в ярмо* “Поневолити, примусити працювати на себе» [9, с. 316]. Наведені ДФО відтворюють об'єктивну картину тогочасного життя.

ДФО вражають безпосередністю життєвих картин, похмурістю і безпросвітністю селянської дійсності, коли дівчата змушені *іти на цимбрилю (симбрилю)* до розпусних панів: *До пана йду на цимбрилю, то будете мати шо їсти! – говорила вона, радіючи* (Черемш., с. 103), де *симбрила (цимбрила)* – служба у когось, наймиткування [1, с. 170]. Часто ці дівчата-покритки, зганьблені панами, поверталися до рідного села: *Я, дьидику, тільки знала, що-сми на симбрилю у місто пішла, шо-сми слухала та й вас годувала / То я до вас прийшла у гості* (Черемш., с. 103).

Зуважимо, що не всі ДФО можуть стати носіями національно-культурної інформації. Найбільший інтерес становлять такі ДФО, національна культура в котрих відбивається через зв'язок з культурно-національними конотаціями, еталонами, символами, стереотипами. Багато ДФО пов'язано з міфологемами та архетипами. Наприклад, у широкому плані кожна українська ФО, що містить позначення *сім* та похідні від нього, так чи інакше опосередкована уявленнями про міфологізований характер числа. Цифра *сім* – символічне святе число Всесвіту, що відіграє велику роль у народній та релігійній символіці народів усього світу. Значення числа *сім* у світосприйманні нашого народу фігурує в компонентному складі ДФО та передає узагальнене значення останньої, верхньої межі відліку: *Паничі сердилися на дідову заблудливість, а дід впевняв їх, що і вони будуть забувати, коли сьомий хрест переступлять, – а відбираючи ключ, завйокав на сиві коні і від їхав* (Черемш., с. 194); *А я му кажу, що не хочу, бо дедю маю злобного – ме на мені шкїру до сім раз ізтегати* (Хотк.-2, с. 65); *Та з мене мій сім шкур ізпустит, ск му не принесу чїрвоних* (Хотк.-1, с. 60); *То до сегого колїна буде їх так душити, а як семе колїно мине та й нема мої вже / То кара, люде, сему кістку аж карати* (Стеф., с. 150).

Отже, українська мова відзначається багатством і яскравістю ДФО, що надають їй глибоко оригінального національного характеру. Це й знайшло своє відображення у творах Л. Мартовича, В. Стефаніка, Г. Хоткевича, М. Черемшини.

Вивчення української діалектної фразеології на основі мови художніх творів дає багатий матеріал для опису національної картини світу через особливості сприйняття і закріплення у мові надбань суспільства, традицій, звичаїв та відтворення їх за допомогою пам'яті. Процес розуміння й оцінювання ДФО як мовних знаків національної культури – це шлях до пізнання менталітету народу, духовної культури.

Література

1. Гуцульські говірки: Короткий словник / НАН України. Інститут українознавства імені І. Крип'якевича ; [уклад. Г. Гузар, Я. Закревська та ін.]. – Львів, 1997. – 230 с.
2. Жайворонок В. Українська етнолінгвістика : нариси / В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2007. – 262 с.
3. Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови / Ф. Т. Жилко. – К. : Радянська школа, 1966. – 347 с.
4. Зеленчук М. Похоронні звичаї та обряди на Гуцульщині : ігри та забави при померлому / М. Зеленчук // Діалектологічні студії. – Львів, 2003. – С. 241–247.
5. Кононенко В. Етнологічні засади вивчення української мови / В. Кононенко // Українська мова в освіті : [зб. матеріалів Всеукр. наук. конф.]. – Івано-Франківськ : Плай, 2000. – С. 43–56.
6. Селіванова О. О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд). – К. : Вид-во Українського фітосоціологічного центру, 1999. – 148 с.
7. Словник буковинських говірок / [за заг. ред. Н. В. Гуйванюк]. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.
8. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М. : Языки русской культуры, 1996. – 284 с.
9. Фразеологічний словник української мови : [у 2-х кн.] / [упоряд. В. М. Білоноженко та ін.]. – К. : Наук. думка, 1993. – 984 с.

Джерела

- Март. – Лесь Мартович Твори / Лесь Мартович. – К. : Дніпро, 1976. – 428 с.
- Стеф. – Стефанік В. Повне збір. творів : у 3-х т. / Василь Стефанік. – К., 1949. – Т. 1. – 377 с.
- Хотк.-1 – Хоткевич Г. Довбуш : [повість] / Гнат Хоткевич. – К. : Дніпро, 2004. – 392 с.
- Хотк.-2 – Хоткевич Г. Камінна душа : [повість] / Гнат Хоткевич. – К. : Дніпро, 1981. – 295 с.
- Черемш. – Черемшина М. Твори в двох томах / Марко Черемшина. – К. : Наук. думка, 1974. – Т. 1. – 336 с.

Dekhtyareva E. V. Dialect phraseological units in literary texts as a source of lingvocultural researches

Lingvocultural peculiarities of dialect phraseological units in literary texts by L. Martovich, V. Stefanyk, G. Khotkevich, M. Cheremshyny are described in this article. Their national and cultural components are analyzed as well.

Key words: phraseologies, dialect phraseological unit, literary text, lingvoculturology, cultural and national connotation.

Дехтярева Е. В. Диалектные фразеологизмы в художественных текстах як источник лингвокультурологических исследований

В статье на материале художественных текстов Л. Мартовича, В. Стефанника, Г. Хоткевича, М. Черемшины описывается лингвокультурологическая специфика диалектных фразеологических единиц, анализируются их национально-культурные компоненты.

Ключевые слова: фразеологизм, диалектная фразеологическая единица, художественный текст, лингвокультурология, культурно-национальная коннотация.